

II. Andronikos dönemi Konstantinopolis Manastırları'nda *Philanthropia*

Esra Güzel ERDOĞAN, Ayla ÖDEKAN, Nevra NECİPOĞLU

İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Programı, 34437, Taşkışla, Taksim, İstanbul

Özet

II. Andronikos dönemi (1282-1328), Bizans İmparatorluğu tarihinde manastır hayatında altın çağına yaşandığı zaman aralığı olması açısından önem taşımaktadır. Ancak bunun yanında philanthropia olarak adlandırılan insan sevgisinin ve manastırların bu konudaki rolünün azaldığının görülmesi açısından dikkat çekicidir. Araştırmanın birincil kaynağını manastır yaptırımların (ktetor) hazırladıkları tipikonlar (manastırın yazılı kuralları) oluşturmaktadır. Sözkonusu kaynaklar ktetorun manastırın uymasını istediği yönetsel ve liturjik kuralları belirlemektedir. Bu kurallar, aynı zamanda manastırın dış dünyayla olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin önemli bir parçası olan philanthropia hizmetlerinin sınırlarını da ortaya koymaktadır. Tipikonlar dışında çalışmada II. Andronikos döneminin önemli tarihi kaynakları olan Pakhymeres ve Gregoras'ın tarihleri, manastırın adının geçtiği birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. II. Andronikos döneminde Konstantinopolis kentinde suriçinde kalan ve faal olan manastırların sayısı 38 olarak belirlenmiştir. Bu yapı topluluklarının bir kısmı II. Andronikos döneminde inşa edilmiş, bir bölümü ise bu dönemde yapı eklemeleri ya da ciddi onarımlardan sonra kullanılmıştır. Bu dönemde manastırların Palaiologos döneminin ekonomik ve politik zorluklarını paylaştıkları ve geleneksel rollerinden sıyrılarak içe kapalı ve sınırlı kaynaklarını kendi varlığını sürdürmek için kullanan kurumlara dönüştükleri görülür. Dönemin Konstantinopolis patriği Athanasios'un bir yandan philanthropiayı desteklerken diğer yandan da imparatorluğun içine düştüğü felaketin sorumlusu olarak, dış dünyayla ilgilenerek asıl görevlerini unutan manastırları suçlaması ilgi çekicidir.

Anahtar Kelimeler: II. Andronikos, Palaiologos dönemi, Konstantinopolis Manastırları, Philanthropia.

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Esra Güzel ERDOĞAN. esra.guzel@gmail.com; Tel: (212) 588 29 31.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Programı'nda tamamlanmış olan "II. Andronikos dönemi Konstantinopolis Manastırları'nın toplumla ilişkisi ve Philanthropia" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 12.03.2009 tarihinde dergiye ulaşılmış, 05.11.2009 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 31.03.2010 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

Philanthropy in Constantinopolitan Monasteries, during the reign of Andronikos II

Extended abstract

The present study aims to focus on philanthropy during the reign of Emperor Andronikos II. The main sources of the study can be divided into two groups, namely primary and secondary sources. The first group consists of typikon (monastic charters) and historical accounts of the period such as Pachymeres Gregoras. It is possible to claim that Constantinopolitan monasteries of the era shared the same difficulties of the period in terms of philanthropy. They have limited income in order to survive and they are not volunteer to offer their limited sources to other institutions. Most of the typika of the period included special chapters as to not share or support any philanthropic institution.

Athanasios, the Patriarch of Constantinople, deserves special interest for this research. Athanasios, as a originally from monastic circle, tried to isolate monasteries from the outside world and blamed the extravert attitude of the monasteries for the failure of the empire. On the other hand, he struggled for the poor and obtained help from the emperor and rich. Besides, he was willing to share the monastic properties with the government in order to satisfy military needs, which paved the way for reaction from the monasteries. So, Athanasios and his management is the best proof for the dilemma of the Andronikos II's period.

Under the light of sources, there was thirty-eight active monasteries in the Andronikos II's Constantinople. The present study focuses on the institutions which lied inside the city walls. Most of them was built or restored by the aristocratic families who were actively took part in politics and cultural life of the Palaiologan period. Still others were built or rebuilt by the emperor himself and his immediate family. In addition to all there was some others which were constructed or restored by monks or patriarchs. The institutions which were restored by the aristocrats and the imperial family had great amount of income when one compares with the public in general but they were not willing to share their fortune with the public. They just limited alms and distribution of food only after the commemorations.

They offered quite limited meal to the poor at the gate in certain dates. Besides, whole typika devoted an item in order to state that the monastery should be autonomous and self-governed. Self-governed monasteries also should have ephoros. Ephoros is a title that was given to a person who protect monastery and made possible that the monastery should govern as ktetor said. Most of the time this title is hereditary and given to the children of the ktetor.

It is interesting that from the beginning monasteries and philanthropic institutions shared the same financial resources. In contrast, monasteries of the late Byzantine period became smaller than before and the philanthropic institutions that were inside or attached monasteries decreased in number and quality of the service they offer. So, monasteries started to keep their limited sources for themselves and excluded philanthropic institutions which means exclude the poor, children, orphans and the elder. On the other hand, monasteries of the Andronikos II's era tried to find a way in order to help poor at the gate but they dismissed the needy children. For instance, in her typikon the ktetorissa (patron) of Bebaia Elpis Monastery forbid the education of children inside the monastery and refers limited alms and distribution at the gate.

One can assume that despite the poor sources of Andronikos II's monasteries they tried to act as philanthropic institutions. But their priority was to survive under this difficult circumstances. They just have few institutions and they ignore to attach to a philanthropic institution. When we compare this period with the Komnenian period, it is possible to claim that the monasteries of Andronikos II's period became introvert and tried to avoid traditional roles of the monasticism during the long life of the Byzantine Empire.

It is obvious that monasteries shared the economic instability of the period and they preferred to use their financial resources in order to survive. Therefore, one may assume that monasteries became more introvert and went away their traditional role as philanthropic institutions. Monasteries started to pay attention and became responsible towards the community who live inside the monastery and ktetors and their families.

Keywords: *Andronikos II, Palaiologan period, Constantinopolitan Monasteries, Philanthropy.*

Giriş

Palaiologos döneminin en parlak kültürel canlanmasına sahne olan II. Andronikos dönemi aynı zamanda, manastırların toplum içindeki rollerinin değiştiği bir zaman aralığı olarak da dikkati çekmektedir. Latin işgali (1204-1261) öncesinin toplumsal sorumluluklar taşıyan ve *philanthropik* görevler üstlenen kurumlarının yerini kısmen içe kapalı yapıların almış olması şaşırtıcıdır.

II. Andronikos döneminde faal olan manastırların incelenmesi sırasında oluşturulan katalog esas olarak Kidonopoulos'un (1994) araştırmasına dayanmaktadır. Otuzdokuz manastırla sınırlanmış olan II. Andronikos döneminde faal olan sur içindeki örnekleri kapsamaktadır.

Bizans manastırları toplumun her kademesindeki halk için farklı çağrışımlar yapmaktadır. Manastırlar, herkes için hayatlarını güvende ve kutsal bir kurum içinde geçirmek isteğine uygun ortamı sağlarlar. Zengin kişiler, bağışlar karşılığında ihtiyaç duyduklarında bu kurumlarda ayrıcalıklı bir yaşama kavuşurlar. Politik hayatta aktif rol oynayan kişiler, gözden düştüklerinde manastır onlara ömür boyu sığınabilecekleri bir barınak olarak hizmet eder. Dullar ve çocuğunu kaybeden anneler için de manastırlar kendilerini dine adanarak inzivaya çekilebilecekleri sığınaklardır. Aynı zamanda toplumun daha az şanslı kişilerine, geldiklerinde yemek artıkları, ekmek ve şarap sunan kurumlardır. Manastırlar kendilerine bağış yapan herkes için ayakta durdukları süre boyunca anma ayini yapmayı vaadederler. Bu durum kişinin sonsuza dek adının bir ayinde geçmesi ve kutsal kişiler tarafından onun ardından dua edilmesi anlamına gelmektedir. Bizans'ta, din adamlarının, keşiş ya da rahibelerin dualarının sıradan insanlarınkinden daha çok kabul göreceğine dair inanç yaygındır. Manastırlarla herkes kendi gücü oranında ilişki kurarak onların ilgisine ulaşmayı arzular.

İlişkiler

Manastırların kurdukları ilişkiler söz konusu olduğunda, ilk olarak incelenecek konu manastırlarla dış dünyadakiler arasındaki belli uygu-

lamalar çerçevesinde şekillenen maddi ilişkilerdir. Bu uygulamalardan ilki *adelphaton*¹ denilen sistemdir. Buna göre yaşlılık yıllarında bakım isteyen kişiler mallarını manastıra bağışlayarak sisteme girer ve manastırın ilgi ve bakımını kazanırlar. *Adelphaton*, iki ayrı şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan ilki, mallarını manastıra verdikten sonra, manastır hayatını seçip dış dünyadan ayrılarak buraya yerleşmektir. Diğer yol ise, sadece mallarının idaresini manastıra bırakarak, gelirden ayrılacak parayla manastır dışında yaşamaya devam etmektir. Ancak hastalık ya da düşkünlük durumunda manastır kendine bağış yapan kişilerle ilgilenmekte ve bakımlarını üstlenmektedir. Bu sisteme göre manastıra mallarını bağışlayanlar haklarını sadece bir sonraki kuşağa aktarabilirler. İkinci kuşağın ölümlüyle birlikte de manastır malların mülkiyet hakkını elde etmektedir (Talbot, 1984; ODB, 1991).

İmparator VIII. Mikhael'in manastırlara karşı oldukça cömert davrandığı görülmektedir. Kendi döneminde manastırlara *khrysoboullonla*² aracılığıyla eski mallarını geri vermiş ve yenilerini bağışlamıştır. II. Andronikos'un bu konuyu babasından daha ileri götürdüğü ve onun döneminde manastırların mal varlığının artış gösterdiği görülür. Dönemin genel karmaşası, ekonomik güçlükler ve ağır vergiler nedeniyle köylüler mallarını elden çıkarmaktadır. Bu malların alıcısı genellikle manastırlardır (Charanis, 1948).

Meseleye manastırların malları ile ilgili ilişkiler bağlamında bakıldığında *adelphaton* sisteminin yanı sıra uygulanan diğer bir sistem de *kharistikia*'dır³. Bu sistem, imparatorun onayı ile atanan bir kişinin manastırların malları üzerinde söz sahibi olması olarak açıklanabilir. *Khariistikia* sistemine ait ilk bilgiler 12. yüzyıla

¹ *Adelphaton*: güvenli bir yaşlılık hayatı için mallarını manastıra bağışlama karşılığında manastıra kapanma hakkı elde etmek ya da maddi destek almak

² *Khrysoboullon*: imparatorun altın mührü ile damgalanmış metin

³ *Khariistikia*: toprağın askeri hizmet karşılığı verilmesi

tarihlenmektedir ve Pronoia sisteminin farklı bir duruma uygulanmış halidir. *Kharistikia*, geç Bizans döneminde tıpkı *pronoia*⁴ sisteminde olduğu gibi, devlet için yapılan çeşitli hizmetlerin karşılığında verilen bir ödül haline gelmiştir.

Palaiologos döneminin manastırlara sağladığı vergi muafiyeti benzeri ayrıcalıklar nedeniyle, manastırların *typikon*⁵ 'larında *kharistikia* benzeri uygulamalara izin verilmesinin kurumun özerk yapısını bozacağı vurgulanmaktadır. Sistemin zararlarından korunmak amaçlı olan *ephoria*⁶ sisteminden de bahsetmek gereklidir. Son dönem manastırları sözkonusu olduğunda 9. ve 10. yüzyıllardan itibaren kaynaklarda sözü edilen ve manastır üzerinde *ktetor*'un⁷ haklarını koruyan bu sistemden yararlanıldığı belirtilmektedir. Manastırların dış dünya ile olan ilişkilerini yürütmek ve manastırın haklarını yönetim katında savunmak amaçlı bir mevkiye sahip olan *ephoros*, genelde manastırın *ktetor*'u tarafından kendi varisleri arasından tayin edilmektedir. *Ephoros*'ların yönetime yakın ve üst düzeyde devlet görevlileri olduklarından *typikon* 'larda sıklıkla söz edilmektedir.

Palaiologos ailesine ait olan ve erken bir dönemde VIII. Mikhael Palaiologos tarafından onarımı yaptırılan Kellibara Manastırı'nın VIII. Mikhael tarafından hazırlanan ilk *typikon* 'unda, imparator manastırın ephorosu olarak kendini tayin etmektedir. VIII. Mikhael, manastırı nasıl kendi dedelerinden, Georgios Palaiologos'dan devraldıysa, kurum üzerindeki sorumlulukları ve haklarını kendi soyundan gelenlere kalıt olarak bırakmaktadır (Thomas ve Hero, 2000). Benzer bir durum Komnenoslar devrinde imparatorluk ailesi tarafından inşa edilmiş olan Pantokrator Manastırı için de söz konusudur. İmparator II. İoannes Komnenos kendisinden sonra manastırının korunması görevini oğlu

basileus Aleksios' a vermiştir (Thomas ve Hero, 2000). Lips Manastırı'nın onarımını yaptıran VIII. Mikhael Palaiologos'un karısı ve II. Andronikos'un annesi olan İmparatoriçe Theodora Palaiologina, kendi oğlunu yaptırdığı manastırın koruyucusu olarak tayin etmiştir. Theodora, kadınların korunmaya ihtiyaçları olduğunu belirterek, bu göreve oğlu İmparator II. Andronikos'u atamıştır. II. Andronikos'un ardından aynı aileden gelenlerin bunu devam ettirmelerini istemiştir (Thomas ve Hero, 2000). Bebaia Elpis Manastırı'nı yaptıran Theodora Synadene *typikon* 'unda ephoria konusuna epeyce fazla yer ayırmıştır. Theodora Synadene, *ephoria*'ya, açgözlü kişilerin manastırın mallarını ele geçirmesi tehlikesine karşı izin verdiğini ifade etmiş ve bu görev için en güvenilir kişilerin kendi oğulları olduğunu belirtmiştir. (Thomas ve Hero, 2000; Magdalino, 1984).

Manastırın dış dünya ile olan ilişkilerini, manastırı yaptıran kişinin istekleri belirlemektedir. Bu kişinin sosyal konumu gereği manastırın mallarını ve özerkliğini, onun ölümünün ardından, kimin koruyacağı oldukça önemlidir. Manastır, yönetici aileden gelen biri tarafından yaptırılmışsa, asıl *ktetor*'un ölümünün ardından manastırın koruyuculuğu görevini onun veliahtı devralmaktadır. Yönetici aile dışından gelenler de, yaptırdıkları manastırları aile mirası olarak görme eğilimindedirler ve bu kişiler de kendi çocuklarını ephoros olarak atarlar. Manastırların ailenin evi olarak görülmesi, *ktetor*'ların kendi soylarından gelenler için manastır bünyesinde yer alan evler yaptırmalarına dek varmaktadır. Theodora Palaiologina kendi ailesinden olup da manastır hayatını seçecekler için manastıra yakın ayrı bir ev yaptırmıştır (Magdalino, 1984). Manastır hayatına dışarıdan gelen müdahaleler ve manastırların bu müdahaleleri engelleme ve dışarda bırakma çabası ile ortaya koydukları kurallar, din dışı çevre olarak imparatorluk makamı, yönetim birimleri ve yerel yöneticiler ile ilişkiler, manastırların yönetim esaslarının yer aldığı 'lar aracılığıyla düzenlenmektedir. Manastırların yönetiminde söz sahibi olmak ve söz hakkını manastır varlığını sürdürdüğü müddetçe elde bulundurarak, manastırın ömrünü uzatma çabası ve arzusu *typikon* 'larda açıkça belirtil-

⁴ *Pronoia*: belli bir hizmet karşılığında toprağın verilmesi

⁵ *Typikon*:manastırı yaptıran tarafından manastırın nasıl yönetileceğine ait kuralların yazılı olduğu metin

⁶ *Ephoria*: hamilik, manastırın haklarını devlet önünde koruyan kişi: ephoros

⁷ *Ktetor*: manastırı yaptıran kişi, bani

mektedir. Manastırların iç yaşayışlarına, yönetimlerine ve dış hayatla ilişkilerine dair kuralların belirlenmesinin ardında bu nedenlerin olduğu izlenimi baskındır.

Kellibara'nın, VIII. Mikhael tarafından düzenlenen, *typikon*'unda manastırın, gelecekte bağımsızlığını koruyamamasından endişe duyulmaktadır. 1282 tarihli bu *typikon*'da, Mikhael, manastırın gelecekte "din adamı ya da din dışı" hiç kimseye, "kilise, hastane, huzurevi" hiç bir yapıya bağlanamayacağını kesin bir kural olarak ortaya koymuştur (Thomas ve Hero, 2000). VIII. Mikhael burada manastırın mallarının kötü kullanımını endişesini taşımakta ve bunu engellemeye uğraşmaktadır. Aynı manastır için yaptığı çeşitli bağışlar nedeniyle VIII. Mikhael'den sonra tahta geçen oğlu II. Andronikos yeni bir *typikon* (1315?-1328) hazırlamıştır. Yeni düzenlemeye göre, Kellibara Manastırı'nın özerk ve bağımsız yapısı yok edilerek, manastır, imparatora ve patrik otoritesine bağlanmaktadır (Thomas ve Hero, 2000).

Lips Manastırı (1294-1301) için Theodora'nın hazırlattığı *typikon*'un ilk bölümlerinde, manastırın sosyal durumu ile ilgili kuralları yazılıdır. Manastır bağımsız ve özerk olmakla beraber, manastırın bünyesinde bulunan hastanenin, *typikon*'da bulunan esaslara göre yönetilip yönetilmediğinin denetlenmesi görevi manastıra aittir. Bu anlamda yönetsel bir birlikten bahsetmek mümkündür. Fakat manastıra ve hastaneye bağışlanan mallar *typikon*'da ayrı listeler halinde verilmiştir ve ekonomik kaynakların iki kurum arasında ortaklaşa kullanımı söz konusu değildir. Theodora Palaiologina, tıpkı dönemin diğer *ktetor*'ları gibi başka manastırlarla bağlantılı olmayı kesinlikle yasaklamaktadır (Thomas ve Hero, 2000). Theodora'nın yaptırdığı ve inceleme kapsamına giren diğer bir manastır Anargyroi Manastırı'dır. Theodora, bu kurum için düzenlediği *typikon*'da da Anargyroi'nin bağımsız ve özerk olduğunu vurgulamıştır. Manastırın başka bir manastıra bağlanamayacağını belirtirken, "sadece Konstantinopolis'in içinden değil, dışından manastırlara, hatta kendisi tarafından onartılan Lips Manastırı'na dahi bağlanamayacağını" ifade etmektedir (Thomas ve

Hero, 2000). Theodora Palaiologina, böylece Anargyroi Manastırı'nın sahip olduğu yapıyı koruyarak, maddi olarak da bağımsız olmasına dair arzusunu ve sivil veya dini idari güç tarafından mallarının başka bir amaç için kullanılmasına yönelik endişesini ortaya koymaktadır.

II. Andronikos döneminin aristokratlarından Theodora Synadene, Bebaia Elpis Manastırı için, ilk bölümü kendisi tarafından 1327 yılında, ikinci bölümü ise kızı tarafından 1335 tarihinde yapılan eklemeleri içeren kapsamlı bir *typikon* düzenlenmiştir. *Typikon*'a göre manastır özerk yapısını korumalıdır. Theodora'nın bunun için kullandığı terimler duruma verdiği önemi ve ciddiyeti vurgulamaktadır. Theodora konuyla ilgili bölümde "tiranlık ve zorlamaya" karşı koyulması gerektiğini dile getirmektedir (Thomas ve Hero, 2000; Thomas, 1987). Sadece din dışı çevrenin değil, patriklik makamının da manastır üzerinde söz sahibi olmasından korkan Theodora bu makamla ilişkiyi de sınırlamaktadır. Ona göre patrik, sadece seçilen manastır yöneticisini kutsar; fakat bunun dışında manastır üzerinde hiçbir söz hakkına sahip değildir (Thomas ve Hero, 2000).

Palaiologos manastırlarının *typikon*'larında söz konusu kurumların özerk ve bağımsız olduğuna dair vurgu yapılması, manastırı ve sahip olduğu malları dönemin karmaşık yapısından koruma kaygısından kaynaklanmaktadır. *Ktetor*'lar sivil, dini veya hanedandan bir yetki sahibinin manastırın bağımsız yapısını bozarak ömrünü kısaltmaya yönelik çabalarını, kendi düzenledikleri belgeyle engelleme çabasıdadırlar. Manastırların yönetimi, içlerinde yaşayan kişilerin seçeceği bir hegoumenosa bırakılmıştır. Patriklik makamı dahil olmak üzere hiçbir otoritenin bu konuda yetkisi yoktur; ancak patrik, yönetici seçiminden sonra seçileni kutsar. Kellibara Manastırı'nın VIII. Mikhael'in hazırladığı ilk *typikon*'una göre manastırın başındaki kişi bütün sorumluluğu alacak ve yönetimi altındaki tüm ekonomik hayatı ve ruhani konuları çözecek yetenekte olmalıdır (Thomas ve Hero, 2000). Lips Manastırı'na ait *typikon* da her rahibenin bir ruhani babası olması gerektiği kuralını ortaya koymaktadır. Yönetimle ilgili sıkıntılarda

ruhani babalar manastırın yöneticisine yardımcı olurlar (Thomas ve Hero, 2000). Dışarıdan müdahalenin *ktetorissa*⁸ tarafından tarif edilen ve onun istediği kaynaktan alınması ilgi çekicidir. Bu durum kadınlar manastırı olan Lips'in dış dünyadaki problemlerini erkekler eliyle çözmesinin istendiği anlamına gelmektedir ve kadın manastırına ait bir tercih olarak görülmelidir. Manastırın yöneticisi ortak kararları manastırdakilere danışarak ve Tanrı'nın buyruklarına uyarak alacaktır; bunu yaparken manastırdakilerin ruhani değerlerini korumaya dikkat etmelidir. Tüm konularda tam bir yetkiye sahiptir; fakat çoğunluğun memnuniyetini sağlayacak kararlar vermelidir. Adil gibi görünen bu sistem içinde yönetici kişinin her konuda bilgisi olmak durumundadır ve her konuda tam yetkilidir (Thomas ve Hero, 2000). *Typikon*'un diğer bir bölümünde yöneticinin buyruklarına uyulmasının Tanrı'nın isteği olduğu belirtilmektedir. Ancak uzlaşma içinde kararlar almakta yine yöneticinin sorumluluğudur (Thomas ve Hero, 2000).

Manastıra dışarıdan gelen ziyaretçilere karşı davranışlar, manastırlara ait *typikon*'larda sıklıkla konu edilmektedir. Manastır personeli arasında sayılan kapı bekçileri konunun düzenleyicisi olarak görülmektedirler. Manastırın dışa kapalı hayatına giriş yapılırken ilk karşılaşılan kişi manastırın kapı bekçisidir. Manastırların bazı durumlarda dışa açık kapısının güvenliğini sağlayan bekçilerden *typikon*'larda azımsanmayacak sıklıkta söz edilmektedir. Bütün bekçilerin görev tanımları, sahip olmaları gereken özellikler ve uymaları gereken kurallar tüm ayrıntılarıyla verilmiştir. *Typikon*'lara bakıldığında manastır içindeki hizmet gruplarından dikkat çeken bu kişiler, manastır yöneticisinin emri ve *typikon*'un belirlediği kurallar gereğince, manastırın dışa karşı görevlerinin de uygulayıcılarıdır.

Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon*'unda da Theodora Synadene, manastırın dış dünya ile olan ilişkisinin şekillerini belirlerken öncelikle kapı bekçisinin görev tanımını yapar. *Typikon*'un 13. bölümünde bekçiler gündelik

hayat ile manastır hayatı arasındaki çizgide duran kişiler olarak tanımlanmaktadır. Theodora'ya göre kapılar çok önemli bir ihtiyaç olmadığı zamanlarda tamamen kapalı tutulmalıdır (Thomas ve Hero, 2000). Bekçi, kapıları sadece tanıdığı kişilerin giriş ve çıkışları için açacaktır. Tanımadığı kişilere ancak manastırın yöneticisi emir vermişse kapıları açabilir (Thomas ve Hero, 2000).

Dışarıdan gelenlerle ilgili kurallar manastırı yaptıran kişinin tutumuna göre değişiklik göstermektedir. Manastırın, yönetici ailenin ya da aristokrat bir ailenin yaptırdığı bir kurum olması durumunda, burada *ktetor*'un ailesine karşı tutumun farklılık göstereceği muhakkaktır. Yaptıran ailenin fertlerine ait mezarlar bu manastırlarda bulunur. Aileden olup da dış dünyada yaşayanların mezarları ziyaret etmeleri için gerekli düzenlemeler *typikon*'larda yer almaktadır. Örneğin, Komnenos ailesinin yaptırdığı Pantokrator Manastırı'nda aile ziyaretleri belirgin bir şekilde sınırlandırılmıştır. Manastıra ait *typikon*'a göre kadınlar, manastırı sadece anma ayinleri için ziyaret edebilirler (Thomas ve Hero, 2000). Aynı zamanda manastır halkından olanlar geceleri dışarda kalamazlar (Thomas ve Hero, 2000).

Theodora Palaiologina, Lips Manastırı'nın kapılarının imparator ve maiyeti dışındakilere tamamen kapalı olması gerektiğini belirtmektedir (Thomas ve Hero, 2000). *Typikon*'nun beşinci bölümünde, manastırın yöneticisi ve onun görevleri üzerinde durulmaktadır. Theodora, rahibelerin, başrahibenin izni olmaksızın dışarıdan bir şey kabul etmelerini kesinlikle yasaklamaktadır. Dolayısıyla, dış dünya ile her türlü ilişki başrahibenin bilgisi dahilinde olmak zorundadır. Dış dünya ile tek ilişki her rahibenin sahip olduğu, rahibelerin sorunlarını çözen ve onlara öğütler veren manevi-ruhani babalardır. Bütün rahibelerin ruhani babaları olmalı ve bu kişiler rahibeleri belirli aralıklarla ziyaret etmelidir. Ziyaretler genelde manastır kilisesinin nartheks bölümünde gerçekleştirilir (Thomas ve Hero, 2000).

Bebaia Elpis Manastırı *typikon*'unun, Euprosyne tarafından eklenen ikinci bölümünde dış dün-

⁸ *Ktetorissa*: kadın bani, manastır yaptıran kadın

ayla ilişkilerin son derece sınırlı tutulmaya çalışıldığı, içe dönük bir yaşam kurmak isteği, manastırın çocuklarla olan ilişkilerinde de kendini gösterir. Euphrosyne'nin manastırın dış dünya ile olan sınırını belirlerken, manastırda çocuklara eğitim verilmesini kesinlikle istemediğini öğreniyoruz. Bunun açıklamasını ise, bu türden davranışların rahibelerin ahlak ve tutumlarını olumsuz olarak etkileyecek türden bir tehlike olarak gördüğü şeklinde yapmıştır. (Thomas ve Hero, 2000). Ancak manastırın daha erken tarihli olan ilk bölümünde bu tür bir uygulamanın olmaması, manastıra ait maddi kaynakların zaman içinde azalmış olabileceğini akla getirmektedir.

Lips Manastırı'nın *typikon*'unda manastıra yeni girenlerle ilgili kurallarda dış dünyadan gelenleri kabul etmenin ölçütlerinin belirlenmesi önemlidir. Dul kalanlar veya çocuğunun ölümü üzerine manastır hayatını seçmek isteyenler sadece altı aylık bir sınama döneminden sonra manastıra kabul edilirler (Thomas ve Hero, 2000). Diğer adaylar içinse sınama süresi üç yıldır. Bu süre içinde rahibe adayı diğer rahibelerle aynı görevleri yapmalı ve onlarla bir arada yaşamalıdır. Bu aşamanın sonunda bütün rahibelerin hazır bulunduğu bir sınavdan geçirilerek uygunsa rahibe olarak kabul edilir (Thomas ve Hero, 2000). Manastır bu dönemde de zor durumdakilere bir sığınma yeri olma niteliğini sürdürmektedir ve dış dünyadan ayrılmak isteyen kadınlara açıktır. Bunun yanında manastırda doğan bir çocuk on altı yaşına dek manastırda kalabilir. Olgunluk çağına eriştiğinde ise, manastır hayatını ya da dış dünyayı seçip seçmeyeceğine kendisi karar verecektir (Thomas ve Hero, 2000).

Manastırda yaşayan keşiş ve rahibelerin kendi aileleriyle görüşmelerine izin verildiği durumlarda, görüşmeler belirli kural ve şartlara bağlıdır. Manastır yöneticisi tarafından rahatlıkla denetim altında tutulabilir oluşu nedeniyle, bu görüşmeler iç ve dış kapıların arasında yapılmaktadır. Görüşmeler ekseriyetle daha yaşlı bir keşiş veya rahibenin eşliğinde gerçekleştirilir (Connor, 2004). Patrik Athanasios, 1303-1305 tarihli kurallarında, ailevi bağları manastır halkı için yasaklamıştır (Thomas ve Hero, 2000). Sö-

zö edilen kısıtlayıcı kuralların aksi yönde olan durumlar da söz konusudur. Örneğin, Bebaia Elpis'in *typikon*'unda, rahibelerin kendi aileleriyle ilişkileri, bir dereceye dek serbest bırakılmıştır. Bu metindeki kurallara göre, rahibeler kan bağı olan akrabaları tarafından sıklıkla ziyaret edebilirler. Ziyaretler yaşlı bir rahibenin eşliğinde kapının içinde veya dışında yapılabilir (Thomas ve Hero, 2000). Manastırdaki bir rahibenin her iki cinsiyete mensup ziyaretçiler kabul etmesi uygun bulunmaktadır ve genç olan bir rahibe, daha yaşlı iki rahibenin eşliğinde kendi ailesini ziyarete gidebilir (Thomas ve Hero, 2000). Manastırda yaşayan herhangi bir rahibeye ailesinden gelen bir yiyecek, diğer rahibelere de eşit olarak dağıtılır. Eğer bu mümkün değilse, öncelikle hasta olan rahibelere verilmelidir (Thomas ve Hero, 2000). Genel anlamda bakıldığında manastır hayatını seçenlerin dünyevi hayatlarındaki tüm bağlarından koparak, onların yerine manastırda birlikte yaşadığı insanları koyması, manastır hayatının şartlarından biridir (Talbot, 1991). Ancak bazı dönemlerde ve aristokrat kişiler için bu türden uygulamaların esnetildiği görülmektedir.

Lips Manastırı'nda yaşayan rahibelerin aileleri ile ilişkilerine dair kurallar kesindir. Theodora Palaiologina, bu ilişkilerin sadece çok zorunlu durumlarda kurulabileceğini belirtmiştir. Ancak çok önemli bir gerekçe varsa ve kaçınılmazsa; rahibelerin, erkek ve kadın akrabalarını ziyarete gitmesine izin verilir, fakat hemen geri dönmeleri gerekmektedir (Thomas ve Hero, 2000).

II. Andronikos döneminde manastırda yaşayanların dış dünyaya çıkmaları önceki dönemlere göre daha fazla serbestlik ve esneklik kazanmış görünmektedir. Manastır cemaati aileleri tarafından belli oranda ziyaret edilebilirler ve rahiplerin yanında ruhani danışmanların, doktorların ziyaretleri de kabul edilir. Rahibeler, mahkumları, hastaları ziyaret ederler ve yakındaki hac merkezlerine kısa ziyaretler yapabilirler (Connor, 2004). Manastır cemaatine mensup kimselerin erken dönemlerdekinden farklı olarak, ilgilerini kendi ailelerine yönelttikleri ve onlarla olan ilişkileri sürdürerek manastırda yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. Manas-

tırların iyilikseverliğinin yöneldiği kişiler de kendilerine bağışta bulunanlar veya onların aileleri olmaktadır. Bu bir anlamda Palaiologos döneminin farklı bir tercihini ortaya koymaktadır. Manastırlar kapılarına gelen fakirlere yardım etmeyi ikinci plana iterek, asıl koruyuculuklarını ve desteklerini rahibeler, keşişler ve onların ailelerine yöneltmişlerdir.

Manastırların işleyişine dair kurallardan biri de, manastır hayatını seçenlerle, bu hayata dışardan belli bir dereceye kadar katılan ve gündelik işleri yapmakla görevli olan sivillerin ilişkilerinin boyutlarını belirleyen kuraldır. Theodora Synadene, *typikon*'unda manastırda yaşayan rahibelerin asıl görevinin liturjik sorumlulukları olduğunu vurgulamıştır. Rahibelerin gündelik işler yapmaktansa, kendilerini aylıklıktan alıkoymak ve manastıra gelir sağlayacak el işleri yapmalarını ister. Bu işlerin gerektirdiği malzemeler manastır tarafından sağlanacaktır. İşler bittiğinde manastır tarafından geri alınır ve malzemeleri çalmak, alıkoymak ya da kişisel el işleri yapmak yasaklanmıştır (Thomas ve Hero, 2000). Theodora, manastıra yetimlerin alınarak çeşitli işlerde çalıştırıldığını belirtmiştir (Thomas ve Hero, 2000). Manastıra ayrıcalıklı bir hayatı bırakarak gelen soylu kadınlara, günlük işlerini yaptırmak için yanlarında bir yardımcı bulundurma hakkı verilmiştir (Thomas ve Hero, 2000).

Genel olarak bakıldığında manastırların içinde yaşayan rahibeler ve keşişler başlıca iki gruba ayrılırlar. Bebaia Elpis Manastırı *typikon*'una göre manastır içinde yaşayan rahibeler iki ayrı sınıfta değerlendirilmektedir. İlk grup, okuma bilen ve muhtemelen daha üst soylu sınıftan gelenlerdir. Liturjik sorumlulukları yerine getirirler; ancak diğer gündelik işlerle ilgileri yoktur. Manastırdaki dünyevi işlerin yapılmasından sorumlu olanlar, daha alt gelir grubundan gelen ve işçi rahibeler olarak adlandırılabilirler. Bunlar, manastırın gündelik işlerinin yanı sıra, manastır arazilerinin işlenmesi gibi işleri de yaparlar. Lips Manastırı'nın *typikon*'unda da rahibeler arasında iki ayrı sınıfın varlığının izleri görülmektedir. Bu kaynağa göre, işçi sınıfında olan rahibeler, tüm gündelik işlerden ve arazinin

işlenmesinden sorumludurlar. Manastır içinde yaşayan rahibelerin asıl görevi manastırın gündelik işleridir ve bunlar yönetici olamazlar. Gereksiz sohbetler yapmaları ve aylıklık etmeleri hoş karşılanmaz (Thomas ve Hero, 2000; Galatariotou, 1988). Lips Manastırı'ndaki işlere yardımcı olmaları için, manastırda yaşamayan, dışarıdan gelerek işleri yapan ve karşılığında manastırdan ücret alan erkeklerin varlığı *typikon*'da görülmektedir. Kahya olarak tanımlanan bu kişi, erken saatlerde gelerek işlerini yapar ve öğle yemeğinden önce manastırdan ayrılır (Thomas ve Hero, 2000). Anargyroi Manastırı'nda da aynı şekilde dışardan gelerek günün belli saatlerinde manastırdaki işleri yapan kahyanın varlığı, söz konusudur. Kahya olacak kişi, hadımlar ya da güvenilir kişiler arasından seçilir. Hizmeti karşılığında, manastırın *typikon*'una göre belirlenmiş altın ve erzak miktarını alır. Anargyroi Manastırı'nda ayrıca ücret alarak, haftada üç kez manastırda liturjiyi yöneten iki rahipten bahsedilmektedir. Bu kişilerin hizmetleri karşılığı alacakları ücret belirlenmiştir (Thomas ve Hero, 2000). Komnenoslar dönemine ait Pantokrator Manastırı'na ait *typikon*'da, liturjiyle ilgilenenler ve günlük işleri görenler olmak üzere iki ayrı grup keşişin varlığından ve bunlar arasındaki farklardan söz edilmektedir (Epstein, 1981).

Diğer manastırlarla ilişkilerin belirlenmesinde de *typikon*'lar temel rol oynamaktadırlar. Theodora Palaiologina, Anargyroi Manastırı (1294-1301) için hazırladığı *typikon*'da, Anargyroi Manastırı ile Lips Manastırı arasındaki ilişkiyi açık bir biçimde tanımlamıştır. Theodora, burada kendi yaptırdığı iki manastırın ihtiyaçları ve çıkarları gerektirdiğinde birlikte hareket etmelerini istemiştir. Ancak, genel anlamda her iki manastır da kendi bağımsızlıklarını korumak durumundadırlar (Thomas ve Hero, 2000).

Manastırların sadaka dağıtmalarının istendiği durumlar *typikon*'larda sıklıkla belirtilmiştir. Bu durumlar, özellikle *ktetor*'un kendisi ya da ailesi için istediği anma ayinleri öncesi veya sonrasıdır. VIII. Mikhael'in Auksestios'daki Başmelek Manastırı için hazırladığı *typikon*'da da, ayrıntılı

olarak nelerin dağıtılacağı belirtilmiştir. Belgeye göre, sadaka harcamaları için kırk hyperpera ayrılmıştır. Paranın bir kısmı mum için, diğer bölümü de kapıda dağıtılacak olanlar için harcanmalıdır. Kapıda dağıtılacak şeylerin miktar ve çeşitleri de belirtilmektedir. Buna göre sadaka ekmek, şarap ve para şeklinde yapılmalıdır (Thomas ve Hero, 2000). Bunlara ek olarak, patron aziz için yapılacak olan anma ayininde de manastırın yöneticisi diğer manastırlardan kişileri davet etmelidir. Bunun için ayrılan kaynak elli *hyperpera*'dır⁹. Bu miktar kandil, yemek, şarap ve kapıda dağıtılmak üzere kullanılmalıdır (Thomas ve Hero, 2000). Ayrıca manastırın yöneticisinin görevleri arasında düzenli olarak fakirlere yardım dağıtmak sayılmaktadır (Thomas ve Hero, 2000). Manastırın artan gelirlerini biriktirmek yerine fakirlere dağıtması gerektiği ısrarla belirtilmektedir (Thomas ve Hero, 2000).

Anargyroi Manastırı için hazırlanan *typikon*'da kapıda sadaka verilmesi istenmiştir. *Ktetorissa* Theodora bu konuda manastırın eski *ktetor*'unun isteklerini uygulamıştır. Önceki *ktetor*'un kendisi, ebeveynleri ve *typikon*'unda anılmasını istediği diğer kişiler için kapıda sadaka verilmesini istemiştir. Bu sadakanın tutarı da daha önceki *ktetor*'un uygun gördüğü şekilde olacaktır (Thomas ve Hero, 2000). Theodora Synadene, Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon*'unda gündelik yemeklerden artakalanların hiçbir şartta bir sonraki gün için saklanmamasını istemiştir. Artakalan yiyecekler açlıktan ve kıtlıktan dolayı kapıya gelen fakirlere dağıtılmalıdır (Thomas ve Hero, 2000). Günlük dağıtım dışında, manastırda yapılan anma ayinleri sonrasında da kapıdakilere ekmek ve şarap dağıtılmasını istemiştir. Theodora Synadene'nin *typikon*'u II. Andronikos döneminde, ayinler ve merasimlere en çok yer verildiği belgedir. Theodora'nın düzenlenmesini istediği ayinlerin en başında Tanrı Anası Meryem için yapılan ayinler gelmektedir. Bu ayin yemekhanede ve manastırda düzenlenmelidir. Bunun için manastır, kapıda bekleyenlere altı *annonikoi modioi*¹⁰

beyaz ekmek, dört *tetartia* şarap dağıtılmalıdır. Düzenlenmesi istenilen ikinci ayın ise Theodora'nın anne ve babası içindir. Ayinin yapılacağı gün kapıdaki fakirlere ekmek ve şarap dağıtılmalıdır (Thomas ve Hero, 2000). Theodora, kocasının anısına düzenlenmesini istediği ayinde ise manastırdaki rahibelere bağışta bulunulmasını istemektedir. Rahibelere özel yiyecekler verilmeli, aynı zamanda kapıda bekleyen fakirlere de bazı bağışlar yapılmalıdır. Ancak bağışların ne olduğu konusunda ayrıntılı bilgi verilmemiştir (Thomas ve Hero, 2000). Bunlar dışında yılda bir kere olmak üzere kapıda bekleyen düşkünlere şarap dağıtılmalıdır. Manastırdaki rahibelerden ölenlerin ardından kırk gün boyunca ayin yapılır ve bu kişinin yemek payı kapıda bekleyenlere verilir. Ayrıca ölen her rahibe için yılda bir kez anma ayini yapılır (Thomas ve Hero, 2000). Bebaia Elpis'in *typikon*'unda anılması ve anılarına ve ayin yapılması belirtilmiş olan kişilerin ayinlerinin ardından dört *annonikoi* ekmek ve üç *tetartia* şarap verilmesi söylenmektedir (Thomas ve Hero, 2000). Bütün bunlara ek olarak kapıya gelen düşkün durumdakilere yılda bir kez dört ölçü şarap dağıtılması da istenmektedir. Bağış için özel bir ayin ya da yortu günü belirtilmemiştir (Thomas ve Hero, 2000).

Theodora Palaiologina, Lips Manastırı'nın *typikon*'unda, bağışların yapıldığı, ya da kapıdakilere ekmek ve şarap dağıtıldığı türden törenlerden sadece bir kez bahsetmektedir. Anne ve babası için ayin yapılmasını ve bu ayinlerden sonra kapıda bekleyen yoksullara sadaka verilmesini istemiştir (Thomas ve Hero, 2000).

Çalışmanın kapsamına giren otuz dokuz manastırdan Anargyroi, Bebaia Elpis, Lips ve Pammakaristos Manastırları ile ilgili belgelere bakıldığında, *ktetor*'lar ve *ktetorissa*'lar ve onların aileleri için ayinler yapılmasının ardından, kapıda bekleyen fakirlere ekmek ve şarap verilmesinin istendiği görülmektedir. Diğer manastırlardaki faaliyetler üzerine ise, sadece güçlü varsayımlarda bulunulabilmektedir. Manastırlarda yapılacak ayinleri ve ayinler sonrasında dağıtılacak olan yiyecek ve içeceklerin miktar ve çeşidini, manastırı yaptıranın sosyal ve ekonomik konumu beirlemektedir. Bu türden ayin-

⁹ *Hyperpera*: para birimi

¹⁰ *Annonikoi modioi*: un, tahıl vb ölçme birimi

lerin özellikle imparatorluk ailesinden ve soylu sınıftan gelenlerin kurdukları manastırlarda yaygın olduğu görülmektedir. Ancak, tüm manastır *ktetor*'larının bu ayınların yapılmasını istedikleri ve bu ayini yaptırmanın bir hak ve ayrıcalık olarak görüldüğü de gözden kaçırılmamalıdır. Ayınların özellikle soylu aileden gelen kişilerin yaptırdığı manastır yapılarında gerçekleştirildiğini ve hemen ardından kapıdakilere yiyecek dağıtıldığını görmekteyiz. Diğer manastırlarda, *ktetor*'ların kimliğine bakılarak bu türden isteklerin olduğunun düşünüldüğü, ancak bunun ispatlanmasının güç olduğu da unutulmamalıdır.

***Philanthropik*¹¹ yapılar ve işleyişleri**

Bizans manastırları, toplumun her kademesindeki halk için farklı anlamlar taşımaktadır. Manastırlar, her kesimden insan için hayatlarını güvende ve kutsal bir kurum içinde geçirme isteğine uygun ortamı sağlarlar. Zengin kişiler, bağışlar karşılığında ihtiyaç duyduklarında bu kurumlarda ayrıcalıklı bir yaşama kavuşurlar. Siyasi hayatta etkili rol oynayan kişiler, gözden düşüklerinde manastırlar onlara ömür boyu sığınabilecekleri bir barınak olarak hizmet ederler. Dullar ve çocuğunu kaybeden anneler için de, manastırlar kendilerini dine adayarak inzivaya çekilebilecekleri sığınaklardır. Aynı zamanda toplumun daha az şanslı kişilerine, kapısına geldiklerinde yemek artıkları, ekmek ve şarap sunan kurumlardır.

II. Andronikos dönemi manastırları, Palaiologos döneminin içinde bulunduğu ekonomik ve politik zorlukları paylaşmıştır. Bu dönemde genellikle, imparatorun yakın ailesinden gelenlerin ve zengin aristokratların manastır kurmaya devam ettikleri görülmektedir. İmparator II. Andronikos'un doğrudan onarımını yaptırdığı manastırların sayısı azdır. Ancak zengin aristokrat aileler *ktetor*'luğu imparator ile paylaşır.

II. Andronikos dönemi manastırlarının dış dünyayla ilişkilerini tanımlamada, manastırlarda bulunan ek yapılardan *philanthropik* işlevli olanlar ve bunların işleyişlerinin yanında, ma-

nastır içinde yaşayan keşiş ve rahibelerin söz konusu *philanthropik* kurumlarla olan ilişkilerine dair kurallar önem taşımaktadır. Manastırların işleyişine yönelik kurallar, kurumların *philanthropik* işlevlerini de düzenlemektedir. Manastırların yapılar grubu olarak içlerinde barındırdıkları dışa yönelik kurumların azalması, ayrıca bağımsız *philanthropik* yapıların manastırlarla kaynakları ortaklaşa kullanması anlamına geleceği için manastırlara bağlanmasına izin verilmemesi, II. Andronikos dönemi *typikon*'larında sıklıkla görülmektedir. Manastırların özerk ve bağımsız olmasına vurgu yapılması, daha önceki dönemlerde de rastlanan bir durumdur; ancak *philanthropik* yapılara bağlanmaktan duyulan endişe, ilk olarak Palaiologos dönemi manastırlarında dile getirilmiştir. Manastır kurumu içinde bulunan *philanthropik* işlevli yapılar ile ilgili kurallar diğer alt başlığı oluşturmaktadır. Bu kurumlar, *ksenon*¹², *nosokomeion*¹³, *orphanotropheion*¹⁴, *gerothropheion*¹⁵ yapılarıdır. Ayrıca manastır cemaatinin kurumlara karşı sorumluluklarını belirleyen kurallar da bu başlık altına girmektedir.

Philanthropik yapıların en başında, manastır kurumunun geleneksel işleyişi ve amacı ile ilgili olarak önemli rol oynayan sağlık yapıları ve bu türden ek yapılar gelmektedir. Bizans manastırlarının yapıları arasında geleneksel olarak yer alan bu kurumların amacı Hıristiyanlık dini bağlamı içerisindedir. Hıristiyanlık dininde İsa ve yaşamıyla özdeşleşen bir olgu olarak sağlık yapıları sıklıkla manastırlar içinde yer almışlardır

*Açtım, bana yiyecek verdin, susamıştım
bana içecek verdin, yabancı ve yersizdim
bana sığınak verdin, çıplaktım bana örtünecek
giysi verdin, hastaydım beni ziyaret ettin,
hapisteydim beni salıverdin.*
(Volk, 1983)

¹¹ *Philanthropia*: insan sevgisi, hayırseverlik

¹² *Ksenon*: işlev olarak han ve hastane arası bir kurum

¹³ *Nosokomeion*: hastane

¹⁴ *Orphanotropheion*: yetimhane

¹⁵ *Gerothropheion*: huzurevi

Sağlık yapılarının en başında, hem han hem de sınırlı olarak hastane görevi gören *ksenon* ya da *ksenodokheion*'lar gelmektedir. Konstantinopolis'te yapılmış en erken tarihli *ksenon* Sampson adıyla bilinen ve Paspates tarafından 1261 Latin dönemine dek ayakta olduğu düşünülen yapıdır. Paspates yapının 1261 yılında Konstantinopolis'i Latinlerden geri alan VIII. Mikhael tarafından, surların onarımı sırasında tamamen ortadan kaldırıldığını iddia etmektedir (Paspates, 1885). Janin ise, yapının Aziz Sampson Manastırı ile bağlantılı olduğunu ve 1453'e dek ayakta olduğunu söylemektedir (Janin, 1969). 14. yüzyılda Konstantinopolis'i ziyaret eden İbn-i Battuta, Ayasofya yakınında iki yapıdan ve bu kurumların bağış kabul ederek, ihtiyacı olanlara giysi dağıttığından bahsetmiştir. Bu yapıların Aziz Sampson *ksenonu* ve Aziz Eubolos *ksenon*'u olduklarına dair düşünce kabul görmektedir.

Hastaneler de, manastırların bünyesinde sıkça yer alan yapılardır. Manastır yaptırınlar, özellikle geç dönemde, dışarı yönelik ilgilerini kendi manastırlarında yaşayanlara çevirirler. Özellikle hasta rahibe, ya da keşişlerin bakımı *ktetor*'ların temel endişesi olur. Örneğin, Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon*'unda manastırdaki rahibelerin bakımını *ktetorissa* kendi sorumluluğunda görmektedir. Hasta olanların iyileşmeleri için manastır tarafından konusunda uzman ve yetenekli doktorlar çağrılır ve hastaların tedavileri yaptırılır (Thomas ve Hero, 2000).

Otuz dokuz manastırdan içinde *ksenon* ya da hastane bulunduranlar aşağıdaki gibidir.

1. Lips Manastırı,
2. Pantokrator Manastırı (1261 sonrası işlevini sürdürmediği düşünülmektedir),
3. Panteleemon Manastırı,
4. Pammakaristos Manastırı,
5. Petra İoannes Prodromos Manastırı (Krales *ksenon*),
6. Stoudios.

Lips Manastırı *typikon*'una göre rahibeler hastanenin işleyişinden sorumludurlar; ancak burada görev yapmazlar. Petra'daki Aziz İoannes *Ksenon*'unda ve Panteleemon *Ksenon*'unda keşişler

görev yapmaktadırlar ve kurumlar geleneksel rollerini devam ettirmektedirler. Bu dönemde yapılan *ksenon*ların imparatorlukça değil, özel kişiler tarafından yapılan ve işletilen kurumlar olması dikkate değerdir. Bu kurumlardan sadece Lips Manastırı *Ksenon*'u yönetici aileden gelen kişi tarafından yapılmıştır ve kurumun işleyişinde manastırdaki rahibelerin görevi, *typikon*'a göre çalışmasını sağlamakla sınırlıdır. Lips Manastırı'nın küçük bir hastanesi olduğu bilinmektedir (Thomas ve Hero, 2000). Hastanede on iki kişilik yatak bulunmaktadır ve kadınlara hizmet etmektedir. Lips Manastırı'nda yaşayan rahibeler sağlıklıysa doktor haftada bir kez uğrar. Galata'da manastıra bağlı bir de hamam bulunmaktadır (Volk, 1983). Bebaia Elpis Manastırı sadece otuz kişilik bir rahibe grubunun yaşaması için düşünülmüştür. Kurumun bir huzurevi veya hastaneyi desteklemesi düşünülmemiştir (Volk, 1983). Bunun dışında Auksentios için düzenlenen belgeden manastır mallarından mahkumların kefaleti, bakirelerin evlendirilmesi ve yetimlerin bakımı için her yıl artan bir miktarın ayrıldığını öğrenmekteyiz (Thomas ve Hero, 2000). 14. yüzyıla gelindiğinde manastırların kurumsal anlamdaki *philanthropia* ile ilgili sorumluluklarını azalttıkları görülmektedir. Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon*'unda belirlenen kurallara göre artıkların kapıda bekleyenlere dağıtılması, manastırlardaki içe kapanma ve öncelikle kendi varlığını koruma isteğini ortaya koymaktadır (Thomas ve Hero, 2000).

Genel olarak bakıldığında, manastırların içinde hastane yapıları geç dönemde de varlığını sürdürmekle beraber, kaynakların sınırlı oluşu nedeniyle küçülmeye gitmişlerdir. Dönemi için oldukça zengin bir kurum izlenimi veren ve İmparatoriçe Theodora tarafından yaptırılan Lips Manastırı'nın içindeki hastane, ancak on iki yatak kapasitelidir. 1282 tarihli bu yapıya dair bilinenler, bir manastır hastanesi içinde olması gerekenler ve geç dönem Konstantinopolis'inde bu tür yapıların işleyişleri hakkında bilgi vermektedir. Theodora'nın koyduğu kurallara göre işleme gereken kurumda, bulundurulması istenen görevliler şöyle sıralanmaktadır: üç doktor, bir din adamı, yönetici, altı asistan, iki eczacı, bir aşçı, bir çamaşırcı kadın ve bir cenazeci.

Hastaneye ait maddi kaynaklar oldukça fazladır ve erzak için rahatça harcanabilecek gelire sahiptir. Kaynakların hangi tür giderler için harcanabileceği *typikon*'da belirtilmiştir: buğday, şarap, zeytinyağı, çavdar, tuz ve odun. *Typikon* ayrıca yatakların şiltelerinin ve battaniyelerin hangi aralıklarla yenileneceğini ve görevli giderlerini de kurala bağlamaktadır (Thomas ve Hero, 2000). Hastane üst yönetim olarak manastıra bağlıdır; ancak Konstantinopolis içinde ve dışında kendine ait gelir kaynakları da vardır (Thomas ve Hero, 2000). Manastır hastanesi sadece kadınların kullanımı içindir. Doktorlar manastır içinde yaşamazlar, yakın bir yerde otururlar. Manastır halkı sağlıklıysa sadece haftada bir kez kontrole gelirler (Volk, 1983).

Pantokrator Manastırı için hazırlanmış olan *typikon* bize manastırlara bağlı hastanelerin Komnenoslar dönemindeki işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi vermekteyse de Latin döneminin ardından manastırın hastanesinden hiçbir kaynakta bahsedilmemiş olması, hastanenin Palaiologoslar döneminde ortadan kalkmış olabileceği anlamına gelmektedir (Miller, 1997). Lips Manastırı'na Palaiologoslar döneminde yapılan onarım sonrası eklenen ve sadece manastır halkına hizmeti amaçlayan hastanenin masraflarının karşılanması için bağışlanan malların ayrıntılı bir listesi *typikon*'unda yer almaktadır (Thomas ve Hero, 2000).

Sınırlı sayıda olan hastane yapısının Konstantinopolis'in ihtiyacını karşılayıp karşılamadığı cevaplanmamış bir soru olarak kalmaktadır. Dönemin patriklerinden Kıbrıslı Gregorios da hastane ismi belirtmemekle beraber, hastaları iyileştirmek için kaynak istemektedir (Miller, 1997). II. Andronikos döneminde faal olan manastırlara ve onlarla bağlantılı olarak kurulmuş olan diğer hayır kurumlarına bakıldığında sayının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Manastırların yaşlılarla olan ilişkisine bakıldığında ise bu kurumların her kesimden olanlar için sığınacak bir yer olduğu gözden kaçmamalıdır. İçinde gerotropheia olarak adlandırılacak özel bir yapıyı barındırmasa dahi manastırlar bu görevi doğal olarak üstlenmişlerdir.

Manastırlar, yaşlı kişiler için ilerleyen yaşlarında bir yaşama alanı sunmaktadırlar. Bu kişiler manastıra bağışlar yaparak, manastırın sağladığı yiyecek ve sağlık bakımı gibi olanaklardan yaşamlarının sonuna dek yararlanırlar. İleri yaşlarında manastır hayatını seçen çok sayıda kimse vardır ve bu kişilerin bakım ve sağlıklarıyla ilgili endişeler ve sağlanan imkanlar *typikon*'larda sıklıkla yer almaktadır. Nikephoros Khoumnos ve karısı, Nikephoros'un siyasi açıdan gözden düşmesinin ardından, Philanthropos Soter Manastırı'nın kadınlar ve erkekler için ayrılmış bölümlerine kapanmayı seçmişlerdir (Talbot, 1984). Manastırlar içerde yaşayan keşiş ve rahibelerin ölümleri üzerine, varlıklarını sürdürdükleri müddetçe anma ayini yapmayı vaat ederler.

Geç dönem manastırlarına bakıldığında *gerotropheia* olarak adlandırılacak ayrı bir mekanın varlığını görebildiğimiz kurum sayısı oldukça sınırlıdır. Pantokrator Manastırı'nın içinde bu adla anılan bir yapı olduğu bilinmektedir. *Typikon*'dan öğrenildiğine göre burası yirmi dört kişinin bakımı için uygundur. Burada bakılma şartı sadece yaşlı olmak değil, felçli, sakat, zayıf ya da herhangi bir nedenle hasta olmaktır. Bakımı sağlanan kişilere hizmet etmekle yükümlü olanlar altı kişidir. Bu altı kişi dışında hegoumenos, manastırdaki yaşlılarla ilgilemek durumundadır. Onlara duyduğu saygıyı göstermek için Kutsal Perşembe'de onların ayaklarını yıkar. Gerotropheiada kalan kişilere her yıl belli bir miktar şarap, ekmek, sebze, peynir, zeytinyağı, odun, para ve giysi sağlanmaktadır. Bu kişiler ayrıca tüm manastırda yapılan anma ayinleri sırasında kapıya gelenlere verilen miktar kadar sadaka alırlar (Thomas ve Hero, 2000).

Son dönem Bizans manastırlarına bakıldığında azalan hayırseverlik ilgisinin bazı durumlarda manastırı yaptıranın maddi olanakları ve tercihleriyle örtüşen seçimleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Ancak, söz konusu manastırların gelenekselleşmiş rollerinin mümkün olduğunca devam ettirilmeye çalışıldığını da farketmek gereklidir. Buna en uygun örnek, yaşlı bakımı konusu olabilir. II. Andronikos dönemi için sadece Hagios Georgios (Manganon)'da bu tür bir ya-

pıdan bahsetmek mümkündür. Pantokrator Manastırı söz konusu edilmişse de, bu kurumun Latin istilası sonrasındaki durumu tam olarak bilinmemektedir. Pantokrator, kilise ve manastır olarak varlığını sürdürmüştü de, hayırseverlikle ilgili kurumlarının durumu kesinlik kazanmamıştır. Bu yapılar dışında varlığı bilinen diğer *gerothropheialar* ise, şehirdeki büyük kiliselerin yakınında bulunan kurumlardır. Bunlardan birinin Hagia Sophia kilisesinin yakınında olduğu bilinmektedir. Ancak 10. yüzyılda Nikephoros Phokas tarafından yeni *gerothropheia* yaptırılmak yerine mevcut olanların iyileştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir (Talbot, 1984). Bu nedenle son döneme kadar ulaşabilen yapı oldukça sınırlıdır.

Bu kurum dışında, varlığını öğrendiğimiz bir diğer yapı türü ise, *orphanotropheion* denilen yetimhanelerdir. Ancak yetimhanelerin doğrudan manastırların bünyesinde yer alan kurumlar olduğunu söylemek doğru değildir. Yetimhaneler manastırların ya da kiliselerin çevresinde yer alırlar ve kimi zaman keşiş veya rahibeler bu yapılarda hizmet verirler. Fakat bu kurumların yönetimleri, yakınlarında yer alan manastırlardan ayrıdır ve incelememiz sırasında manastır bünyesinde yapılmış bir yetimhaneye rastlanmamıştır. Bunların yanında, manastırların yetimleri alarak bakımlarını sağladıkları ve geleceğin din adamları olarak yetiştirdikleri örnekler söz konusudur. Ancak bu örnekler sınırlıdır ve genelde manastırda bulunan bir keşişin, yakın akrabalarının ölümüyle sorumlu olmak durumunda kaldıkları çocukları kapsamaktadır.

Manastırların *philanthropik* işlevlerinin II. Andronikos Palaiologos döneminde azalmaya başlamasının nedenlerinin köklerini bir önceki imparator olan VIII. Mikhael'in tahtta olduğu dönemde aramak gereklidir. VIII. Mikhael kendi yaptırdığı manastırların hiçbir *philanthropik* yapıya bağlanmayacağı şartını getirmiş, ancak manastırın harcamalarından artakalan miktarın mahkumların kefaleti, yetimlerin bakımı ve fakir bakirelerin çeyizi için harcanması şartını koymuştur. VIII. Mikhael Palaiologos manastırlarına dair hazırladığı metinlerde, bağımsız olan manastırların uzun süre yaşayabileceğini ön-

görmüş ve manastırlarını her türlü suistimalden korumak istemiştir.

Sonuçlar

Elde edilen bilgiler ışığında elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

II. Andronikos dönemi Konstantinopolis Manastırları'nın *philanthropik* işlevleri azalmış ve manastırlar geleneksel rollerinden uzaklaşarak içe kapanmışlardır. Ancak kısıtlı imkanlara rağmen dönemin patriklerinin çabaları halkın açlık ve kıtlıktan kurtulmasını sağlamaya yöneliktir.

Bu döneme ait manastırların geleneksel rollerinden kopmalarının ekonomik nedenleri vardır ve manastırlar kısıtlı kaynaklarını kendi varlıkları için kullanmak yoluna gitmişlerdir.

Kaynaklar

- Charanis, P., (1948). The Monastic properties and the state in the Byzantine Empire, *Dumbarton Oaks Papers*, 4, 53-114.
- Connor, C.L., (2004). *Women in Byzantium*, Yale Press.
- Epstein, A.W., (1981). Formulas for salvation: A comparison of two Byzantine Monasteries and their founders, *Church History*, 50, 385-400.
- Janin, R., (1969). La Geographie Ecclesiastique De L'Empire Byzantin, Tome III, Les Eglises et Les Monasteres, Paris.
- Kidonopoulos, V., (1994). Bauten in Konstantinopel 1204-1328, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Magdalino, P., (1984). The Byzantine Aristocratic Oikos, The Byzantine Aristocracy IX to XII Centuries (ed. M. Angold), BAR International Series, 221, 92-111.
- Miller, T. S., (1997). The birth of the hospital in the Byzantine Empire, The John Hopkins University Press.
- Oxford Dictionary of Byzantium, (1991). 3 vols, (edited by, A.P. Kazhdan, A.M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory and N.P. Sevcenko), New York, Oxford. (Metin içinde ODB olarak kısaltılmıştır)
- Paspates, A.G., (1885). Ta vyzantina anaktora kai ta periks auton hdyrymata methenos hartou topographikou (yayına hazırlayan: D.N. Karavia), Athenai.
- Talbot, A. M., (1975). The correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople, Dumbarton Oaks, Washington.

- Talbot, A.M., (1984). Old Age in Byzantium, *Byzantinsche Zeitschrift*, 77.
- Talbot, A.M., (1991). Old wine in new bottles; The rewriting of Saints' lives in the Palaeologan Period, *The Twilight of Byzantium* (ed. S. Curcic, D. Mouriki), Princeton University, 15-26.
- Thomas, J.P., A. Hero, (2000). Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translations of the Surviving Founder's Typika and Testaments, Dumbarton Oaks.
- Volk, R., (1983). *Gesundheitsweisen und Wohltätigkeit im Spiegel Der Byzantinischen Klostertypika*, München.